

Němec, Jiří

Úvod

In: Němec, Jiří. *Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 9-32

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137552>

Access Date: 11. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

Úvodní poznámky

Od starověku je úkolem historie podílet se na utváření kolektivní paměti společnosti. Konstitutivním rysem historie proto je pevné ukotvení v politickém, právním a kulturním diskurzu aktuální přítomnosti. Nezměnilo se to ani v moderní době, kdy se historie stala vědou. Zájem o minulost se od 18. století rozvinul do systematického racionalizovaného poznávání dějin lidské společnosti. Historie si postupně vybudovala vlastní sociální pole vědy neboli „vědní pole“, tj. sociální prostor, v němž se odehrává na základě psaných i nepsaných pravidel institucionalizovaný vědecký provoz: výzkum a publikace výsledků, vědecká komunikace i výchova nových generací historiků. Rozvoj historické vědy čerpal od poloviny 19. století z energie národních hnutí. Historie hrála v měšťanských společnostech střední Evropy ještě v prvních desetiletích 20. století prvořadou roli spolutvůrce národní a státní identity. Dějiny středoevropského dějepiscectví byly však ve 20. století konfrontovány nejen s liberálnědemokratickými politickými režimy, jež můžeme spolu s Karlem Popperem charakterizovat jako „otevřené společnosti“. Střední Evropa patřila k té části evropského kontinentu, jejíž obyvatelé na mnoho desetiletí 20. století podlehli svodům totalitárních režimů nacionálního socialismu a komunismu. Oba tyto režimy patří k definičním reprezentantům totalitarismu, svou revoluční politiku vedly prostřednictvím teroru a ospravedlňovaly ji ve jménu uskutečnění ideologie, jež byla považována za zjevenou pravdu. Oba režimy lze proto označit také jako ideokracie.¹ Byly to „uzavřené společnosti“, v nichž monopol ideologie vylučoval pluralitu myšlení a deformoval také vědní pole historické vědy.

1 K pojmu totalitarismus a vývoji teorie totalitarismu přehledně viz např. WIPPERMANN, Wolfgang:

V „otevřených společnostech“ je vědní pole historiografie z velké části ponecháváno autonomním diskurzivním pravidlům produkce systematického vědění a vnější politické zásahy jsou vystaveny otevřené kritice z jiných koutů ideově a politicky pluralitního prostředí. V ideokratických režimech se vše odehrává ve jménu jediné ideologie a s ní provázané utopické vize. Z historické vědy se v nich stal legitimizační nástroj, od kterého se očekávalo, že bude vědeckými metodami ospravedlňovat existenci politického režimu a dodávat historická „fakta“ pro ryze politicko-ideologická rozhodnutí.² Výsledkem bylo, že v nacionálněsocialistickém režimu³ i v komunistických režimech⁴ došlo k politickému podřízení vědního pole historie mnohovrstevné kontrole vládnoucí strany a státu. Poněkud hořce zní z pera Františka Grause nepochybně vlastní zkušeností podložená a hluboce pravdivá věta, že „dějepisectví může selhat i při zachování všech ‚vědeckých pravidel‘.“⁵

Co takové prostředí znamenalo pro historika, který usiloval o získání nezbytné finanční podpory a kontroly nad vědeckým bádáním, o tom svědčí životopis, kariéra a odborná produkce Eduarda Wintera (1896–1982). Na první pohled kontroverzní osud tohoto historika původem z Čech nabízí vhodný objekt právě ke studiu vztahu mezi kariérou a přizpůsobením se, vědeckou originalitou a pod-

Totalitarismustheorien. Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute. Darmstadt 1997. K ideokratické podstatě totalitárních režimů viz BACKES, Uwe – KAILITZ, Steffen (eds.): Ideokratien im Vergleich. Legitimation – Kooperation – Repression. Göttingen 2014.

2 „Legitimizační věda“ je Peterem Schöttlerem, opírajícím se o analýzy sociologa Niklase Luhmanna, chápána jako *ein akademischer Diskurs, der die generelle Bereitschaft erzeugt, staatliche Entscheidungen, die inhaltlich noch unbestimmt sind, innerhalb gewisser Toleranz hinzunehmen, bzw. zu verteidigen*. SCHÖTTLER, Peter: Einleitende Bemerkungen. In: SCHÖTTLER, Peter (ed.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft. Frankfurt am Main 1997, s. 21, pozn. 2.

3 Zde jen výběr některých nejvýznamnějších. HEIBER, Helmut: Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands. Stuttgart 1966. Důležitou práci o pokusu SS skrze svou organizaci Ahnenerbe ovládnout organizaci vědeckého výzkumu publikoval v sedmdesátých letech KATER, Michael H.: Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Oldenbourg 2001², SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard (eds.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Frankfurt am Main 1999, HAAR, Ingo: Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten. Göttingen 2000, SCHÖTTLER, Peter (ed.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft. Frankfurt am Main 1997, SCHÖNWÄLDER, Karen: Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus. Frankfurt am Main, New York 1992. Celou debatu o nacionálněsocialistických kořenech německé metody sociálních dějin, po válce hlavního historiografického paradigmatu v západním Německu, rozvířila práce OBERKROME, Willi: Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945. Göttingen 1993.

4 HEYDEMANN, G. – FISCHER, A. (eds.): Geschichtswissenschaft in der DDR. Berlin 1990, SABROW, Martin – WALTHER, Peter Th. (eds.): Historische Forschung und sozialistische Diktatur. Beiträge zur Geschichtswissenschaft der DDR. Leipzig 1995. POHL, Karl Heinrich: Historiker in der DDR. Göttingen 1997. KOWALCZUK, Ilko-Sascha: Legitimation eines neuen Staates. Parteiarbeiter an der historischen Front. Geschichtswissenschaft in der SBZ/DDR 1945 bis 1961. Berlin 1997.

5 GRAUS, František: Geschichtsschreibung und Nationalsozialismus. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 17, 1969, s. 94. Citováno podle SCHÖTTLER: Einleitende Bemerkungen, s. 7.

mínkami vědeckého života v různých sociálních prostředích a politických režimech 20. století, včetně obou totalitárních režimů. Původně českoněmecký teolog, katolický kněz a církevní historik Winter byl ve středoevropském dějepisectví jedinečným zjevem. Jeho životní pouť se ubírala spletitou cestou, na níž se z teologa, církevního historika a národovecky uvažujícího reformního katolíka v meziválečném Československu stal velkoněmecky smýšlející profesor v Protektorátu Čechy a Morava, který se aktivně zapojil do provozu okupační nacionálněsocialistické vědy, aby se nakonec prosadil jako historik dějin východní Evropy a zasloužilý akademik v NDR. Winter je jedním z mála historiků zapojených před rokem 1945 v nacisticky instrumentalizovaném tzv. východním bádání (*Ostforschung*),⁶ který se dobrovolně rozhodl hledat uplatnění v zemi komunistické ideologie pod hegemonním působením Sovětského svazu. Zároveň je příkladem vědce, který si dokázal téměř za všech okolností zajistit a udržovat značný vliv a kontrolu nad vědeckým bádáním, iniciovat vlastní vědecké projekty a publikovat tisíce stran mezinárodně uznávaných vědeckých studií a edicí. Winterova osobnost je zajímavá rovněž proto, že se navzdory prvnímu pohledu nejednalo o vysloveně stranického historika nebo bezpáteřného a zkorumpovaného vzdělance oportunistu, ale – jak bude ukázáno – spíše o výsostného pragmatika vědeckého výzkumu. Přes tuto okolnost a přes často nepřehlédnutelnou náklonnost k politicky žadaným tématům si jeho práce uchovávaly vědeckou zajímavost, dokládající nepopíratelnou originalitu jeho historiografického úsilí.⁷ O ní svědčí také sveřepost ve sledování vědeckých témat a schopnost zapojovat je do nových sociálních a politických kontextů. Klíčová témata jeho historiografického zájmu lze pozorovat napříč různými režimy (např. bádání o Bernardu Bolzanovi, reformním katolicismu nebo o vztahu Říma a Moskvy v dějinách). Studium Winterovy vědecké biografie můžeme získat odpověď na otázku, jaké možnosti pro tvůrčí vědeckou činnost („originalitu“) vyplývaly ze skutečnosti, že vědní pole historiografie bylo podřízeno politické kontrole a ideologii totalitárního režimu. Hlavním úkolem této práce je proto biografické studium osobnosti Eduarda Wintera v sociální roli historika ve strukturách a proměnách dějepisectví ve 20. století. Přestože přitom sleduji celou životopis-

6 Protože je i v českém prostředí specifický pojem *Ostforschung* běžně používán v německé podobě, možná dokonce častěji než v českém překladu „východní bádání“, budu v textu vedle českého překladu psaného v uvozovkách používat také německé slovo *Ostforschung*. K vymezení problematiky *Ostforschung* viz přehledně a s další literaturou MÜHLE, Eduard: *Ostforschung. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 46, 1997, s. 317–350, TÝŽ: *Ostforschung und Nationalsozialismus. Kritische Bemerkungen zur aktuellen Forschungsdiskussion. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 50, s. 256–275, HACKMANN, Jörg: *Deutsche Ostforschung und Geschichtswissenschaft*. In: PIKORSKI, Jan M. – HACKMANN, Jörg – JAWORSKI, Rudolf (eds.): *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*. Osnabrück, Poznań 2002, s. 11–45.

7 Pojem „originalita“ či „originalnost“, jak jej používám, odkazuje k původnosti, jedinečnosti i výjimečnosti nějaké věci nebo osoby.

nou trajektorii od počátků akademické kariéry v meziválečném Československu až k jejímu závěru v institucích vědy východoněmeckého režimu, leží těžiště mého zájmu na Winterově působení v českých zemích se zvláštním zaměřením k jeho zapojení do vývoje, struktur a cílů sudetoněmecké historiografie před rokem 1938⁸ a také do nacionálněsocialistické okupační historiografie v letech 1939–1945.⁹

Současný stav bádání

Literatura o Eduardu Winterovi dlouho nebyla příliš rozsáhlá a skládala se spíše z drobných nekrologů, malých životopisných skic a několika kritických článků. Jde z velké části o texty vzpomínkového charakteru, psané většinou Winterovými přáteli a dnes již vlastně patří k pramenům. Řadím je k současnému stavu bádání proto, že ještě nedávno tvořily jediné publikované texty o Winterovi a jsou tedy přirozeným východiskem celého výzkumu. Zrcadlí dobře také základní rozpor, který s sebou studium Winterovy biografie přináší. Dělí se do dvou velkých celků a je příznačné, že oba celky se vytvořily podle toho, v jakém období se autor s Winterem stýkal nejintenzivněji. Jako by Winter žil dva životy rozdělené rokem 1945. Ti, kteří jej znali z první Československé republiky, příliš nerozumí jeho poválečnému období. Naopak zase ti, kteří ho znali až z působení ve východoněmeckém Berlíně, vnímají období předcházející jen jako předstupeň na cestě k vrcholu v NDR. Mnohostranným působením v meziválečném Československu, v Rakousku a ve východním Německu si získal mnoho žáků a přátel, zároveň však některé z nich v důsledku životních

8 Ve studii je pojem „sudetoněmecký“ používán jako označení pro to německé obyvatelstvo Čech, Moravy a československého Slezska, které se po roce 1918 samo identifikovalo se „sudetským němečtívím“. Pojem Sudety pochází z geografického označení pohraničních hor mezi Slezskem a Čechami a Moravou. Poprvé se objevil již v antice a v 18. a 19. století se prosadil nejen v německém jazykovém prostředí. Přestože se užití pojmového označení „sudetoněmecký“ objevilo sporadicky již před rokem 1918, hromadně se rozšířilo teprve po zániku Rakouska-Uherska. Starší přívlasky pro bližší označení příslušnosti obyvatel, které se odvozovaly od jednotlivých zemí císařského Rakouska (proto tzv. moravští Němci pro německé obyvatele Moravy, čeští Němci pro Němce z Čech), byly se vznikem Československa postupně v slovníku intelektuálních a politických elit německého obyvatelstva zatlačeny do pozadí. Nahradil je pojem „sudetoněmecký“ jako jednotné označení Němců z Čech, Moravy a československého Slezska. Stalo se téměř synonymem k označení „českoslovenští Němci“, který byl běžný v českém prvorepublikovém prostředí, ale v německém prostředí vědomě nebyl používán a neprosadil se. Slovo téměř bylo v minulé větě záměrně uvedeno proto, že pro německé obyvatelstvo Slovenska se postupně prosazoval přívlasket „karpatských“ Němci. Pojem „sudetoněmecký“ byl tedy v podstatě nový pojem a měl i své politické konotace (pocházel z národoveckého prostředí). V českém vnímání je spojován výhradně s určitým nacionalistickým či fašistickým politickým prostředím (Henleinova Sudetoněmecká strana), používal se však přinejmenším ve třicátých letech také tzv. německými aktivistickými stranami a jejich stoupenci mladší generace.

9 Předložená studie je podstatně přepracovanou verzí disertační práce „Eduard Winter v německém dějepisectví v protektorátu. Biografická studie o kariéře, přízpůsobení a politické podřízenosti historiografie“, obhájené na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v červnu 2008. Některé její pasáže, které se týkaly spíše obecného vývoje německé historiografie za nacistické okupace českých zemí, převzaty nebyly.

rozhodnutí ztrácel. Tak se stalo, že autoři knihy o mládežnickém katolickém svazu Staffelstein, která je dosud intenzivně využívána jako jedna z nejbohatších publikací o německém mládežnickém katolicismu v Československu, hovoří o dvou Eduardech Winterech. Ten jejich byl do roku 1938 *einer der profiliertesten Repräsentanten des Konzepts einer weiten Schichten vor allem der Jugend erfassenden Synthese von kirchlicher und gesellschaftlich-nationaler Erneuerung der Sudetendeutschen in Verbindung mit dem tschechischen Nachbarvolk*.¹⁰ Toho druhého Wintera odmítají a po roce 1939 jej již prý nemohli následovat. „Jeho další cesta životem ve službě nacionalistické a konečně komunistické diktatury je nesrozumitelná také jeho přátelům [z meziválečného Československa]“, zaznělo v polovině padesátých let na vlnách Bavorského rozhlasu při příležitosti recenze poválečného vydání Winterovy nejvýznamnější meziválečné knihy.¹¹ Místo toho se většinou angažovali v sudetoněmeckých katolických organizacích ve Spolkové republice Německo, především v Ackermannově obci (*Ackermann-Gemeinde*).¹² Z příspěvků, které pocházejí z okruhu Winterových meziválečných mladších souputníků, je nejzajímavějším obsáhlý nekrolog církevního historika a premonstráta Kurta Augustina Hubera. Celá řada jeho dalších studií přispívá k poznání dějin sudetoněmeckého meziválečného katolicismu. Winterův žák na Teologické fakultě Německé univerzity v Praze Huber se v nekrologu sice opírá především o Winterovu publikovanou autobiografii, ale doplňuje ji bohatými postřehy ze vzpomínek na Staffelstein a na teologická studia v Praze.¹³ Vzhledem k autorovi je velmi zajímavá také příslušná kapitola v knize *Bohemia sacra* z roku 1972 o obrodných snahách německých katolíků v meziválečné době, která pochází z pera Winterova kolegy a jedné z vůdčích osobností Staffelsteinu, pozdějšího pátera Paula Sladeka (1908–2002).¹⁴ Čas si pro krátkou vzpomínku našli i někteří další.¹⁵

Větší část textů rovněž naplňují vzpomínkového charakteru pochází od druhé skupiny autorů, kteří se s Winterem seznámili po druhé světové válce. Jedná se

10 SCHMID-EGGER, HANS – NITNER, ERNST: Staffelstein. Jugendbewegung und katholische Erneuerung bei den Sudetendeutschen zwischen den Großen Kriegen. München 1983, s. 127.

11 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, výpis z vysílání Bayerisches Rundfunk ze dne 27. 3. 1956. V rámci rubriky *Neue Bücher über die Heimat der Vertriebenen* bylo upomenuto na nové vydání knihy *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum* (uloženo ve Winterově exempláři této knihy).

12 K Ackermann-Gemeinde a její pozici v síti poválečných sudetoněmeckých organizací viz WEGER, Tobias: „Volkstumskampf ohne Ende?“ *Sudetendeutsche Organisationsen, 1945–1955*. Frankfurt am Main 2008, s. 152–186.

13 HUBER, Augustinus Kurt: August Naegle (1869–1932). *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien* 8, 1987, s. 1–37.

14 SLADEK, Paulus: Die kirchliche Erneuerungsbewegung bei den Deutschen in der Ersten Republik. In: SEIBT, Ferdinand (ed.): *Bohemia sacra*. Düsseldorf 1974, s. 175–208.

15 Např. RIEDL, F. H.: Univ. - Prof. DDDr. Eduard Winter (1897–1982). *Europa ethnica* 39, 1982, č. 3, s. 149–150, HEMMERLE, Josef: Eduard Winter. Architekt am Prinzip Hoffnung auf eine deutsch-slawische Völkerverständigung. 16. 9. 1896 – 3. 3. 1982. In: HALASKO, Alois (ed.): *Jahrbücher für sudetendeutsche Museen und Archive (1995–2001)*. München 2001, s. 78–99; MAST, P.: Eduard Winter. In: *Ostdeutsche Gedenktage 1996*. Bonn 1995, s. 160–166.

převážně o řadu oslavných článků k životním jubilejím či o nekrology. Proti výše zmíněným textům mají často spíše neosobní oficiální ráz a jsou z hlediska tradičního biografického výzkumu bez větší faktografické hodnoty.¹⁶ Zaznamenávají vesměs Winterovy vědecké úspěchy v NDR a dlouze vypočítávají jeho publikace. Životní období do roku 1945 je vylíčeno jen jako přípravná fáze východoněmeckého vyvrcholení vědecké kariéry. Autoři těchto textů znali „svého“ profesora jako experta na východoevropské, slovanské a sovětské dějiny, a tak jej také představovali. Sem patří texty Winterova berlínského žáka Conrada Graua, který podobné infromačně adorační příspěvky o svém učiteli publikoval vícekrát.¹⁷ Grau přiblížil Winterův život a vědecké dílo také v knize oficiálních portrétů „průkopníků“ marxistického východoněmeckého dějepisceví.¹⁸ Až rozpad východního bloku a pád berlínské zdi mu umožnil podívat se na Winterovu kariéru kritickými očima na základě pramenů ve zpřístupněných archivech. Roku 1995 publikoval důkladnou studii osvětlující léta Winterových počátků v NDR, která chtěla být přípravou prací obsáhlejší monografie. Pro autorovu smrt však již vložil: žádná další studie nevyšla.¹⁹ Po Grauovi se sice objevily další dvě kritické studie o Winterově poválečné kariéře, žádná z nich však nepřinesla opravdu nové poznatky.²⁰ Mladší Winterovi kolegové z Halle a Berlína Günther Mühlpfordt a Wilhelm Zeil publikovali články, v nichž Wintera vylíčili ve strohých odborných portrétech vysloveně a mylně jako slavistu. Mylné bylo jejich tvrzení zvláště tehdy, když je z poválečného období přenášeli do období před rokem 1945.²¹ Jako slavisty si Wintera všímali ojediněle také čeští autoři v sedmdesátých letech 20. století.²²

16 MOHR, Hubert ve *Forschungen und Fortschritte* 40, 1966, s. 284–285. Bez uvedení autora např. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (dále ZfG) 9, 1961, s. 1355–58, ZfG 19, 1971, s. 1188, ZfG 29, 1981, s. 832–833, ZfG 30, 1982, s. 643–644.

17 GRAU, Conrad: Zum 65. Geburtstag Eduard Winters. *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas* 5, 1961, s. 451–454, TÝŽ, *Forscher und Lehrer. Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Jahrbuch für Erziehungs- und Schulgeschichte* 5/6, 1965, s. 391–395, TÝŽ, *Eduard Winter zum Gedenken. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas* 26, 1983, s. 207–209.

18 TÝŽ: Eduard Winter. In: *Wegbereiter der DDR – Geschichtswissenschaft, Biografien*. Berlin 1989, s. 358–375.

19 TÝŽ: Eduard Winter als Osteuropahistoriker in Halle und Berlin von 1946 bis 1956. *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 1, 1995, s. 43–76.

20 GIMPL, Georg: Die Jahre der „Erfüllung“? Eduard Winter oder gelenkte Kulturforschung im Geiste des historischen Materialismus. In: TÝŽ (ed.): *Mitteleuropa. Mitten in Europa = Der Ginko-Baum. Germanisches Jahrbuch für Nordeuropa* 14, 1996, s. 251–282, THOMAS, Ludmila: Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Rußlands nach 1945. In: DAHLMANN, Dittmar: *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit und Zukunft*. Stuttgart 2005.

21 MÜHLPFORDT, Günter: Эдуард Винтер (1896–1982). In: *Славяноведение и балканистика в странах зарубежной Европы и США*. Moskva 1989, s. 113–119, ZEIL, Wilhelm: Winter Eduard. In: *Slawistik in Deutschland von den Anfängen bis 1945. Ein biografisches Lexikon*. Bautzen 1993, s. 477–478.; TÝŽ, *Slawistik an der deutschen Universität in Prag (1882–1945)*. München 1995.

22 KUDĚLKA, Milan – ŠIMEČEK, Zdeněk – ŠTASTNÝ, Vladislav – VEČERKA, Radoslav: *Československá slavistika v letech 1918–1939*. Praha 1977.

Někdejší innsbrucký univerzitní archivář Gerhard Oberkofler, který také patří k poválečným, tentokrát ale rakouským přátelům, byl nejenom vydavatelem druhého dílu Winterovy autobiografie,²³ ale kromě toho zpřístupnil materiály k Winterově činnosti na Filozofické fakultě pražské Německé univerzity z archivu Karlovy univerzity.²⁴ Ovšem všiml si jen událostí let 1933/34, a tak se i on vyhýbal, podobně jako všichni jmenovaní badatelé, bližšímu a kritickému pohledu na období let 1939 až 1945. Většina se spokojila jen s Winterovými nedostatečnými a zamlženými tvrzeními z autobiografie.

O protektorátním období Eduarda Wintera máme již k dispozici nejvíce poznatků od historiků, kteří s Winterem nikdy nebyli spojení osobními vztahy. Postupně se objevilo několik prací osvětlujících Winterovu kariéru v letech nacistické okupace českých zemí. Velmi kritický obraz o Winterově působení za války v Praze předložila Alena Míšková v rámci analýzy oborových a mocenských proměn Německé Karlovy univerzity v letech nacistické okupace Československa. Protože Míšková jako první popsala centrální instituce nacionálněsocialistického vědeckého i historiografického pole (kromě univerzity nevynechala ani ostatní významné vědecké instituce v Praze a Liberci), stala se její práce východiskem dalšího výzkumu o pražském akademickém prostředí.²⁵ První stručný a spolehlivý přehled vědecké protektorátní kariéry Eduarda Wintera přinesl Ota Konrád. O několik let později předložil Konrád rovněž monografii s důkladnou analýzou vědního pole kulturně-politicky klíčových oborů filozofické fakulty (historiografie, germanistiky a slavistiky).²⁶ Sám jsem se krátce před Konrádovou první studií zabýval souvislostí

23 Viz níže.

24 OBERKOFER, Gerhard: Aus dem Prager Milieu des Eduard Winter. Topos 9, 1997, s. 115–127.

25 MÍŠKOVÁ, Alena: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha 2002. Německé vydání této knihy Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums. Prag 2007. Pracoval jsem většinou s českým vydáním. Pro stručnější přehled viz TÁŽ: Německá univerzita za druhé světové války. In: Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990. IV. díl (1918–1990). Praha 1998, s. 213–231. Míšková publikovala již ve druhé polovině 90. let 20. století řadu textů, které se organizací německé vědy v okupované Praze zabývaly. Některé vyšly až s velikým zpožděním. Viz např. TÁŽ: Die Deutsche Universität Prag im Vergleich mit anderen deutschen Universitäten in der Kriegszeit. In: LEMBERG, Hans (ed.): Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997. München 2003, s. 167–175, TÁŽ: Die Deutsche Universität im zweiten Weltkrieg. In: tamtéž, s. 177–193; TÁŽ: Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls) Universität in Prag. in: HEISS, Gernot – MÍŠKOVÁ, Alena – PEŠEK, Jiří (eds.): Erzwungene Trennung. Essen 1999, s. 37–53. Na případné další její studie bude upozorněno až v souvislosti s konkrétním problémem.

26 KONRÁD, Ota: Geisteswissenschaften an der Deutschen Universität in Prag (1938/39–1945). In: BAYER, Karen – SPARING, Frank – WOELK, Wolfgang (eds.): Universitäten und Hochschulen im Nationalsozialismus und in der frühen Nachkriegszeit. Stuttgart 2004, s. 218–248. KONRÁD, Ota: Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945. Praha 2011. Winter se ve druhé studii objevuje na mnoha stranách, ale kupodivu mu nebylo věnováno zvláštní místo, přestože i jeho profesura patřila k dějepisectví.

mezi Winterovými příspěvky pro oficiální časopis Böhmen und Mähren a jeho přechodem z teologické fakulty na fakultu filozofickou.²⁷ Jak se vstup mezi oficiální dějepisce okupačního režimu projevil na Winterových velkých historiografických textech, jsem analyzoval na příkladu neznámější Winterovy práce o josefinismu.²⁸ V souvislosti s působením sudetoněmeckých historiků včetně Eduarda Wintera v publicistických orgánech okupačního režimu přinesla zajímavé poznatky analýza historických textů ze zmíněné revue Böhmen und Mähren, jejímž autorem je Petr Šafařík.²⁹ Ve dvou člancích z šedesátých let, které se zabývaly tzv. Nadací Reinharda Heydricha v Praze, Winterovo jméno mezi nadačními řediteli nefigurovalo, protože jejich autor, komunistický historik a příslušník Státní bezpečnosti Karel Fremund každou zmínku o Winterovi pečlivě vynechával.³⁰ Stanislav Šisler v roce 1991 opravil několik nedostatků Fremundovy studie a především vrátil Winterovo jméno mezi instituční ředitele zmíněné instituce, kam patřilo.³¹ Andreas Wiedemann pak v samostatné studii o Heydrichově nadaci připomenul,³² že Winterova pozice byla blízká výjimečnému postavení předních postav nacistické vědy v Praze (např. H. J. Beyera³³).

Výsledek těchto studií zařadil Wintera mezi nejtvrdší jádro nacionálněsocialistických historiků v Praze. Zdá se, že u českých historiků bylo toto hodnocení

27 NĚMEC, Jiří: Cesta Eduarda Winttra (1896–1982) mezi oficiální historiky Třetí říše. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 171–188.

28 TÝŽ: War die Josephinismus-Interpretation von Eduard Winter aus dem Jahre 1943 eine nationalsozialistische Interpretation? In: FILLAFER, FRANZ LEANDER – WALLNIG, THOMAS (eds.): Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016, s. 102–140.

29 ŠAFAŘÍK, Petr: List říšského protektora Böhmen und Mähren v kontextu nacistické propagandy a soudobé sudetoněmecké historiografie. In: Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis 44 (Fasc. 1–2), 2004, s. 147–211.

30 FREMUND, Karel: Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky. Sborník archivních prací (= SAP) 14, 1964, s. 3–38; německá verze viz Die Reinhard-Heydrich-Stiftung – ein wichtiges Instrument der faschistischen Ausrottungspolitik in der Tschechoslowakei 1942–1945. Informationen über die imperialistische Ostforschung 5, 1965, č. 3, s. 1–48. K osobě K. Fremunda viz CAJTHAML, Petr: Komunistický policista a minulost. Sborník Archivu Ministerstva vnitra 4, 2006, s. 89–106.

31 ŠISLER, Stanislav: Vznik a formování „Slovanského badání“ v Praze v letech 1940–1943. Český lid 78, 1991, s. 261–271.

32 WIEDEMANN, Andreas: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945). Dresden 2000. Kniha byla přeložena také do češtiny, viz Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945). Praha 2004. Pracoval jsem s původním německým textem. Wiedemann napsal o Heydrichově nadaci ještě několik kratších textů. Např. Die Reinhard-Heydrich-Stiftung als Beispiel nationalsozialistischer Wissenschaftspolitik im Protektorat. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. E. – Haslinger, P – LUFT, Robert (eds.): Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. München 2006, s. 157–176.

33 K Hansi Joachimovi Beyerovi (1909–1971) viz především dosud nepřekonanou studii ROTH, Karl-Heinz: Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen. Der Fall Hans Joachim Beyer. In: Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945. Frankfurt am Main 1997, s. 262–342.

zesíleno zklamáním z údajně konjunkturálního obratu, který Winter za okupace učinil poté, co byl v první Československé republice považován za naději česko-německého aktivismu. Výsledný obraz, který si lze o Winterově osobnosti na základě těchto studií vytvořit, odpovídá v podstatě přirovnání k podivuhodnému „superchameleonovi“. Doslova takto Wintera pojmenovali rakouští historikové, když se zmínili o jeho pokusu prosadit se v letech 1945–1947 ve východoevropském semináři Vídeňské univerzity.³⁴

Winterovu osobnost, jeho kariérní i myšlenkový vývoj tak současná odborná literatura vykresluje značně černobíle. A přece zazní-li v rozhovorech mezi historiky jeho jméno, vyjadřují ti, kteří znají některou jeho historiografickou práci, často údiv a neskrývaný zájem, jak to s ním vlastně bylo. Domnívám se, že k tomu nestačí jen sledovat kariérní trajektorii. Klíčem k historickému porozumění je široká kontextualizace jednotlivých elementů Winterovy biografie. Například Ingo Haar se tak pokusil sledovat Winterovy studijní cesty za německojazyčnými obyvateli Slovenska a Podkarpatské Rusi a zhodnotil je v kontextu revizionistické politiky výmarského Německa a nacistického „východního bádání“.³⁵ Nabídl tím interpretaci vytvářející kontinuitu mezi předválečným působením a pozdější nacistickou kariérou. Přitom si nevšiml, že Winter a jeho kruh stoupenců, byť se nadále velmi hlasitě hlásili k sudetoněmeckému nacionalismu, nabídli díky cestám do východních oblastí Československa také méně německonacionální perspektivu do debaty o společné soužití různých etnik v multietnických společnostech, než bylo v sudetoněmeckém národoveckém prostředí obvyklé.³⁶ Tento pozitivní aspekt Winterova myšlení nabízenou jednoduchou nacistickou interpretační linií zase komplikuje. Kromě toho Haar vůbec nesledoval Winterovo působení v Československu, a neznal proto ani vazby k českému nebo ukrajinskému intelektuálnímu prostředí.

Z velké části zůstalo stranou pozornosti dosud také jeho historiografické dílo.³⁷ Nedávno vydaný sborník studií o interpretacích josefinismu tuto mezeru zaceľuje pouze částečně.³⁸ V historiografických textech, které patří nejen do nacionálního

34 LEITSCH, Walter – STOY, Manfred: *Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907–1948*. Wien, Köln, Graz 1983, s. 202.

35 HAAR Ingo: *Sudetendeutsche Sprachinselforschung zwischen Volksgruppen-Bildung und Münchener Abkommen: Eduard Winter, Eugen Lemberg und die Nationalisierung und Radikalisierung des deutsch-katholischen Wissenschaftsmilieus in Prag (1918–1938)*. In: HAHN, Hans Henning (ed.): *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Frankfurt am Main 2007, s. 207–242.

36 Poprvé jsem se tím zabýval na brněnské konferenci o sudetoněmeckém dějepiscetví, která se konala v říjnu 2004. Viz NĚMEC, Jiří: *Eduard Winter und sein Prager Kreis*. In: ALBRECHT, Stefan – MALÍŘ, Jiří – MELVILLE, Ralph (eds.): *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 113–125.

37 NĚMEC, Jiří: *Raný humanismus v díle Eduarda Wintra*. In: SOUKUP, Pavel – ŠMAHEL, František (eds.): *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 363–380.

38 FILLAFER, Franz Leander – WALLNIC, Thomas (eds.): *Josephinismus zwischen den Regimen*. Eduard

kontextu, ale pohybují se rovněž v kontextu vývoje moderního katolicismu, lze najít oporu pro jiné než oportunisticky konjunkturální nebo nacistické hodnocení biografie Eduarda Wintera. Ucelený portrét z této jiné perspektivy jsem vypracoval již před několika lety. Východiskem mi tehdy byl dosud poněkud skrytý rakouský kontext jeho života.³⁹ Předkládaná studie si dává za úkol zasadit Winterovu biografii do všech kontextů, které lze považovat za nejvýznamnější. Má výchozí perspektiva ovšem zůstává historiografická. Winter je sledován primárně jako historik patřící do kontextu německojazyčné historiografie v českých zemích se všemi proměnami, kterým byla tato historiografie vystavena během politických a kulturních zlomů 20. století. Vedle odborného vývoje historiografie je sledován především kontext formování kolektivních identit, jež se nutně rekonstruovaly poté, co se v zákopech první světové války zhroutil rakousko-uherský politicko-sociální řád střední Evropy.

Můžeme si však představit také jiné kontexty a jiná hlediska, jejichž prostřednictvím by bylo možné nahlížet na Winterův život. Jednou z možných perspektiv je i perspektiva teologická. Winter se v meziválečném Československu vypracoval ve významného katolického kněze s velkým vlivem na nejmladší generaci sudetoněmeckých katolíků. Je to perspektiva, kterou žádný Winterův biograf nemůže opomenout. Není tomu jinak ani v této práci. Avšak v mém zkoumání to není primární perspektiva. Naopak právě tento přístup z teologické perspektivy zvolila Ines Luft, která paralelně s mým výzkumem sledovala Winterovu biografii v proměnách jeho chápání pojmu náboženství a religiozity. Její šestisetstránková kniha se na knižním trhu objevila v prosinci 2016. V té chvíli byla předkládaná studie bohužel již téměř hotová, a nebylo proto možné kriticky se s její knihou vyrovnat.⁴⁰ Bude však jistě zajímavé porovnat, co která z obou možných použitých perspektiv přináší specifického a jak se obě perspektivy vzájemně doplňují.

Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016.

39 NĚMEC, Jiří: Eduard Winter (1896–1982). „Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der österreichischen Geistesgeschichte unseres Jahrhunderts ist in Österreich nahezu unbekannt“. In: HRUZA, Karel (ed.): Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts. Wien, Köln, Weimar 2008, s. 619–675.

40 Viz LUFT, Ines: Eduard Winter zwischen Gott, Kirche und Karriere. Vom böhmischen Jugendführer zum DDR-Historiker. Leipzig 2016. K dispozici jsem měl jen drobnější studii TAZ: Diesseits und jenseits der Amtskirche. Eduard Winter (1896–1982), ein römisch-katholischer Priester im 20. Jahrhundert. In: JUNG, Norbert – MICHALEK, Franz – SEIT, Stefan (eds.): Fides – Theologia – Ecclesia. Festgabe für Ernst Ludwig Grasmück. Frankfurt am Main 2012, s. 293–309.

Prameny a meze jejich interpretace

Historik zpracovávající v biografické studii osobnost Eduarda Wintera má to štěstí, že se na různých místech střední Evropy dochovala značná část jeho literární pozůstalosti. Největší díl je dnes uložen v archivu Berlínsko-braniborské akademie věd,⁴¹ dřívější Německé akademie věd v Berlíně a pozdější Akademie věd Německé demokratické republiky, jejímž řádným členem byl Winter od roku 1955. K nalezení je zde většina rukopisů a strojopisů Winterových hlavních textů z doby působení v lidovědemokratickém Německu, včetně několika rukopisů vydaných i nevydaných autobiografií, dále velmi rozsáhlá korespondence s východoněmeckými politiky a představiteli komunistického režimu NDR, s učiteli, kolegy a žáky celé Evropy, především však z NDR a SSSR, z jeho činnosti na Humboldtově univerzitě v Berlíně, ve zmíněné Akademii věd, v tzv. mírovém hnutí nebo ve Společnosti německo-sovětského přátelství.

V rakouském Salzburgu se na tamější univerzitě, ve filozofické knihovně Fakulty kulturních a společenských věd, pod názvem Bolzano-Winter Archiv nachází druhý, rozsahem menší díl poválečné pozůstalosti.⁴² Důvodem založení této části pozůstalosti byla Winterova snaha uchovat pohromadě sbírku dokumentů a literatury k životu a dílu Bernarda Bolzana. Společně s dokumenty bolzanovského bádání Winter zanechal v tomto „kabinetu“, jak sbírku Winter nazýval, velice cenné rukopisy a strojopisy (včetně rukopisu čtvrté, poslední autobiografie), tři pořadače korespondence především z poválečných let, která byla adresována a odesílána z tyrolského domu manželů Winterových v Maurachu, a také staříčkový kufr se dvěma tucty kalendářových sešitků a deníkových záznamů. Jejich hlubší studium bylo sice možné, nicméně zápisy psal Winter většinou dnes již nepoužívanou verzí německého těsnopisu a jejich čtení bylo obtížné. Na salzburských dokumentech je na první pohled patrné, že vznikaly často bez toho, aby jejich původci brali ohled na východoněmeckou cenzuru. V korespondenci s přáteli z Rakouska nebo Spolkové republiky Německo se tak objevovala také témata, která se v berlínské pozůstalosti většinou nevyškytovala.

Pro analýzu období v letech 1939–1945, ve Winterově životopise období značně temného, vykazuje přes devadesát procent dokumentů jen marginální, odvozený význam. V korespondenci se jen tu a tam mihne zmínka o válečných a předválečných letech, nejčastěji z prvních let po válce v sovětské okupační zóně a pozdější NDR. Nejzajímavější je v tomto ohledu zřejmě Winterova korespondence s Othmarem Feylem, pozdějším jenským docentem a východoberlínským profesorem knihovnictví, který působil během války v Nadaci Reinharda Heydricha. V ní

41 Německý název zní Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW). Její archiv je v poznámkách citován zkratkou ABBAW.

42 V poznámkách bude citováno jako Bolzano-Winter Archiv.

I lze sledovat, kromě reflexe západoněmeckého bádání o východní Evropě či ohlasu marného úsilí H. J. Beyera vrátit se přes bývalého asistenta do vyšších pater vědeckého světa, také to, jakým tlakům byl Winter v NDR vystaven kvůli kolaboraci s nacionálněsocialistickým režimem. Výjimečnou hodnotu pro nedostatek pramenů k období před rokem 1945 proto získávají strojopisy autobiografií, v neposlední řadě přípravné verze prvního dílu autobiografie, vydané v roce 1981 v nakladatelství východoněmecké akademie věd, a několik složek se sbírkou různého materiálu k životu a činnosti před rokem 1945. Protože Winter skládal autobiografii z přepracovaných deníkových záznamů, korespondence a dobových dokumentů, které často podle potřeby upravoval různými poznámkami, vpisky a škrty, dochovalo se v autobiografii mnoho dokumentárního materiálu. Přípravné strojopisy jsou pak cenné především proto, že se v nich tento jinde často nedohledatelný materiál nachází v opisech v ještě nezměněné nebo jen málo pozměněné podobě.⁴³ Srovnání strojopisů s publikovanou verzí autobiografie a jinde nalezenými archivními materiály ukázalo, že dokumenty úřední povahy Winter citoval přes pochopitelnou subjektivní selekci poměrně přesně. Mnohem větší tvůrčí zásahy vykazují jeho vlastní texty a deníkové záznamy. V prvních strojopisech se objevuje velká řada později vyškrtnutých záznamů z deníku, které někdy překvapivě otevřeně odhalují pozadí klíčových let 1938–1941. A i tehdy, když byly ponechány v publikované autobiografii, je jejich podoba často znehodnocena různými přepisy a škrty. Proto jsou pro historika přípravné strojopisy tak cenné. Nelze sice prověřit jejich spolehlivost kritickým srovnáním se záznamy z dochovaných, ale obtížně čitelných deníků, avšak jejich bezprostřední formulace a zřetelná neopracovaná surovost naznačuje vysokou míru autenticity. Podobně jako deníkové záznamy se v těchto rukopisech občas dochovala i jinde nenalezená soukromá korespondence. Také u ní platí, že její důvěryhodnost většinou bohužel nelze ověřit jiným způsobem než kritickým srovnáním s dalšími pramennými a archivními dokumenty, pokud je historik má k dispozici z jiných pramenných zdrojů.

Ze složek dochovaných dokumentů jsou zřejmě nejzajímavější složky pod signaturami W 158 a W 511. W 158 shromažďuje dokumenty a korespondenci osvětlující Winterovo „antisystémové“ chování v době nacistického režimu, například jeho vztah k lidem českého původu v letech 1938–1945. Avšak jinak samozřejmý kritický přístup k dokumentům je v tomto případě ještě o něco nutnější. Na košilce složky se nachází Winterem napsané upozornění *Besonders wichtig!*, které dokládá historikovu účast při pořádání pozůstalosti a také vysokou míru selektivního, v mnoha ohledech apologetického a inscenačního rázu. Tolik to nepřekvapuje, víme-li, že podle ústního sdělení archivářky vyčlenil v 70. letech archiv tehdejší Akademie

43 Ze strojopisů celé autobiografie byly s publikovanou verzí porovnány z důvodu vysoké časové náročnosti pouze přípravné verze k období přibližně 1935–1945 pod signaturami ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 181, W 183 a W 184. Kromě nich je badatelsky nadmíru zajímavá složka W 199, v níž Winter shromáždil z autobiografie vyřazené pasáže.

věd NDR svému zasloužilému akademikovi pomocného archiváře na pomoc při pořádání rozsáhlé pozůstalosti. W 511 pak shromažďuje cenné materiály z činnosti na Německé univerzitě v Praze v letech 1939–1945. Obsahuje i korespondenci, kterou v jeho osobním spise v archivu Karlovy univerzity nelze najít.⁴⁴

Zatímco na konečné podobě berlínské a salzburské pozůstalosti se Winter v závěru života aktivně podílel, poslední pozůstalost, nacházející se v archivu města Prahy, se dochovala očividně bez větších pořádacích zásahů původce. Tento poměrně malý díl literární pozůstalosti z Winterovy činnosti před červencem 1945 a jeho odchodem z Československa o rozsahu jedenácti kartonů má nejasný původ. Do archivu se dostal společně s materiály v roce 1945 rozpuštěného Spolku pro dějiny Němců v sudetských zemích (původně v Čechách) a dalšími k němu přičleněnými materiály pozůstalostního charakteru různých německých historiků (z těch pro 20. století relevantních šlo o materiály Josefa Pfitznera a Rudolfa Schreiberera). Pražská pozůstalost se skládá především z několika rukopisů a strojopisů odborných textů a zlomků univerzitních přednášek, z nichž nejdůležitější je zřejmě jedna z posledních verzí strojopisů knihy o josefinismu z let 1942–1943, ale nachází se zde i důležitý rukopis z roku 1940 o snahách o církevní unii a také rukopisy připravované patrně v Nadaci Reinharda Heydricha nebo pro její účely. Pozůstalost dále obsahuje zlomek korespondence s několika cennými exempláři, obsáhlé složky fotokopii archivních dokumentů (především z vídeňského archivu) a nakonec dokumenty týkající se ekonomie Winterova domova a manželčina rakouského nemovitého majetku. Podle obsahu materiálů by se dalo odhadovat, že materiály pocházejí snad z Winterovy univerzitní pracovny nebo jím řízené instituce, která patřila k Nadaci Reinharda Heydricha. Korespondence však musela být ztracena. Krajní domněnkou je tvrzení, že byla zničena. Do jisté míry to je pravděpodobné, protože totéž podle svých slov Winter učinil se zřejmě rozsáhlou korespondencí z let dvacátých až čtyřicátých, která se nacházela v jeho domě v Liběchově. Ve srovnání s dochovanou a téměř úplnou korespondencí v pozůstalosti historika Heinze Zatscheka, ale také s dochovanou korespondencí v pozůstalostech Wilhelma Weizsäckera, Wilhelma Wostryho, Antona Blaschky, Joachima Prochna nebo Rudolfa Schreiberera, je její rozsah nepatrný.⁴⁵

44 Kromě nich jsou v pozůstalosti ještě další složky k období před rokem 1945. Signatura W 163 ukrývá materiály z působení na Německé univerzitě v Praze z let 1920–1933; W 512 obsahuje vysvědčení a dokumenty ze školní docházky a studia v Innsbrucku; W 867 uchovává torzovitě materiál z období studia v Praze (např. univerzitní index).

45 V českých archívech se z pražského působení dalších německých historiků dochovalo několik pozůstalostí různého rozsahu. Nejrozsáhlejší z nich je pozůstalost Heinze Zatscheka, který byl v květnu 1945 internován a ke svým pracovním materiálům se před odchodem do Rakouska zřejmě již nestačil vrátit do pražského bytu. Jeho pozůstalost, stejně jako pozůstalosti historiků W. Weizäckera a W. Wostryho, je zpřístupněna v archivu Akademie věd ČR. Pozůstalosti lingvisty a historika A. Blaschky a pozůstalost archiváře Joachima Prochna se nachází v Národním archivu. Malý díl pozůstalosti Wilhelma Wostryho se nachází rovněž v archivu Karlovy univerzity. Pozůstalost historika

Winterova odeslaná korespondence je v nevelkém množství k nalezení v pozůstalostech téměř u všech zmíněných historiků.⁴⁶ Jeho myšlení se nejvíce zrcadlí u názorově blízkých kolegů, staršího Wostryho a mladšího Schreibera. Ten druhý byl Winterovi mezi sudetoněmeckými historiky snad názorově nejbližší, protože patřil ke kruhu mladých intelektuálů kolem katolického mládežnického hnutí Staffelstein. V podobně přátelském duchu se nese také korespondence v pozůstalosti historika a národohospodáře, pozdějšího prezidenta Bavorské akademie věd v Mnichově Hanse Raupacha a v pozůstalosti rakouského historika německonacionálního a zároveň katolického zaměření Tarase Borodajekwycze ve vídeňském Válečném archivu.⁴⁷ Oba lze počítat rovněž mezi Winterovy dlouholeté přátele. Mnohem oficiálnější charakter mají dopisy z let 1942–1944 určené mnichovskému historikovi a řediteli Ústavu pro studium jihovýchodní Evropy Fritzi Valjavecovi⁴⁸ nebo korespondence s mosteckým archivářem, mocensky vlivným organizátorem na poli sudetoněmecké vědy a později také příslušníkem SS, Kurtem Oberdorffem.⁴⁹

Winter udržoval pravidelné kontakty také s českými historiky. Především bylo důležité mít možnost studovat v pozůstalosti Zdeňka Kalisty uložené v Památníku národního písemnictví, kde se nachází sukus dopisů ze čtyřiceti let jejich vzájemné korespondence. V pozůstalosti Františka Michálka Bartoše se dochovalo sice jen skromné množství korespondence, ta však vzácně dokládá pokus o jistý druh spolupráce mezi českými a německými historiky v protektorátním období. Také v pozůstalosti Josefa Šusty lze nalézt několik zajímavých Winterových dopisů z konce třicátých let a počátku protektorátu. Hledání dalších dokladů korespondenčních

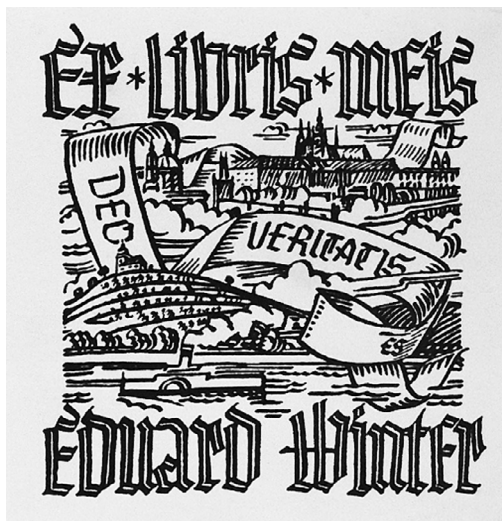
Rudolfa Schreibera je v dosud nezpracované podobě uložena v Archivu hlavního města Prahy, kde jsem ji díky laskavému pochopení ředitele archivu měl možnost studovat. Obdobně nezpracována je dosud kupodivu také tamtéž uložená pozůstalost Josefa Pfitznera o rozsahu asi 12 kartonů. Na druhou stranu nedávný šťastný nález dalšího, poměrně velkého dílu Pfitznerovy pozůstalosti asi o rozsahu 20 kartonů v hornorakouském Linci byl již Archivem Akademie věd ČR zpřístupněn. Z univerzitních historiků protektorátního období jsem neměl možnost studovat v pozůstalosti Antona Ernstbergera, Gustava Pirchana a Otto Peterky, jejichž místo uložení je mi dosud neznámé. Poválečné pozůstalosti zmíněných historiků jsem rovněž většinou neměl k dispozici. Z pozůstalosti Eugena Lemberga se podle sdělení Hanse Lemberga dochovalo jen malé množství dokumentů z Lembergova stáří. Z nich mi Hans Lemberg přátelsky poskytl sken jednoho Winterova dopisu z počátku sedmdesátých let.

46 Kromě nich lze nalézt několik Winterových dopisů především z druhé poloviny třicátých let i v Osobním fondu Josefa Pfitznera, uloženém v Archivu Akademie věd ČR. V inventáři, který Alena Míšková publikovala, bylo však Winterovo jméno omylem vynecháno.

47 Panu JUDr. Olafu Borodajekwyczovi děkuji za přátelské svolení studovat materiály v pozůstalosti jeho otce.

48 Valjavecova pozůstalost je součástí fondu Südost-Institut a nachází se v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově.

49 Oberdorfferova pozůstalost z činnosti před rokem 1945 je uložena ve Státním okresním archivu v Mostě. Poválečná pozůstalost je uložena v mnichovském Sudetoněmeckém archivu, kterou jsem osobně neměl možnost studovat.

Ex libris Eduarda Wintera z 20. a 30. let [zdroj: AHMP]

kontaktů s českými intelektuály, s nimiž byl Winter ve třicátých letech ve styku (např. K. Krofta, E. Rádl, O. Odložilík), prozatím vyšlo naprázdno.⁵⁰

Značná torzovitost Winterovy pozůstalosti z období před rokem 1945 společně s úzkým propojením vědecké činnosti se státním aparátem střeoevropských, totalitárně se formujících režimů 20. století posílily význam pramenů z fondů různých státních úřadů a vědeckých institucí také pro zpracovávanou biografickou studii.

Pro analýzu vztahu vědního pole k politice v protektorátním období jsou nejdůležitějšími prameny materiály vzniklé z činnosti Úřadu říšského protektora, státního sekretáře a německého státního ministerstva, zpřístupněné v Národním archivu v Praze. V jejich fondech lze díky starším soupisům, inventářům a právě probíhající digitalizaci najít velké množství pramenného materiálu ke snaze politických představitelů okupačního režimu ovládnout dějepisectví v protektorátu ve prospěch cílů německé okupace a nacionálněsocialistického režimu. V těchto dokumentech se zrcadlí vývoj dějepisectví za okupace v pohledu politického režimu. Také při biografickém zkoumání je k materiálu nutné přistupovat s vědomím, že se v nich může projevat více pragmatický nebo oportunistický postoj vědců vůči představitelům politické moci než jejich politická nebo ideologická spřízněnost. Složitá hra zájmů zainteresovaných aktérů se často skrývá za tím, co na první pohled v pramenech vypadá jako jasný akt ideologické spřízněnosti s mocí.

⁵⁰ Dochovaná korespondence s Josefem Luklem Hromádkou se týká kontaktů s Eduardem Wintrem od druhé poloviny padesátých let a většinou se věnuje jen publikovaným pracím.

Protože totalitární režimy usilovaly o téměř absolutní kontrolu životů občanů, má historik 20. století k dispozici také často rozsáhlé materiály vzniklé z činnosti policie a tajných služeb. Ve výše zmíněných fondech v pražském Národním archivu se nachází řada dokumentů, jejichž původcem bylo pražské oddělení nacionálněsocialistické Bezpečnostní služby SS (SD). Ve Spolkovém archivu v Berlíně-Lichterfelde⁵¹ je pak uložen torzovitý fond centrály těchto bezpečnostních služeb nacionálněsocialistického režimu (Hlavní úřad SD SS, později RSHA). V Archivu bezpečnostních složek (dále ABS) lze pracovat s materiály k jednotlivým osobám, které po roce 1945 sbírala československá Státní bezpečnost. K Winterově biografii bylo potřeba studovat i materiály z berlínského Gauckova spolkového úřadu, který uchovává zprávy ze sledování východoněmeckou tajnou bezpečností (STASI). Kdokoliv s materiály těchto tajných policí přijde do styku, ovšem dospěje po prvotním nadšení většinou k poznání, že se jedná o materiály značně nevyrovnané hodnoty, které vyžadují zvláště kritický přístup. Často se objevuje řada domněnek či tvrzení, která pocházela jen z jednoho pramene (často výpovědi). Celek v nich obsažených údajů přináší také informace o obrazu, který si o zkoumané osobě vytvářely jedny z mocensky nejvlivnějších institucí totalitárních režimů. Tyto materiály nelze obejít ani z toho důvodu, že nezvykle často obsahují opisy nebo dokonce originály dokumentů vytržené z působnosti jiných úřadů, které by historik dohledal jen velmi obtížně.

Pro biografii Wintera a také ostatních pražských německých historiků je nepostradatelný fond pražské Německé univerzity (v letech 1939–1945 Německé Karlovy univerzity), uložený v archivu Karlovy univerzity.⁵² Materiály Teologické fakulty zatím nebyly zcela zpřístupněny. Archiváři však pro historiky vytvořili sbírku kopií dokumentů z různých spisů děkanátu, které se týkaly Winterova působení na Teologické fakultě.⁵³ Tyto dokumenty lze pro lepší osvětlení Winterova univerzitního teologického působení kombinovat se spisy z fondu Prezidia ministerské rady z meziválečného Československa, který se nachází v Národním archivu. Poměrně bohatý osobní spis je v archivu Karlovy univerzity k dispozici z Winterova působení na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze (po 1939 na Německé Karlově univerzitě).⁵⁴ Obraz Winterova univerzitního působení během druhé světové války dokreslují dokumenty z činnosti kurátora německých vysokých škol

51 Citováno v poznámkách pod obvyklou zkratkou německého názvu BArch.

52 Kvůli údajům k přípravě životopisu Eduarda Wintera jsem studoval rovněž materiály jeho osobních spisů z působení na Humboldtově univerzitě v Berlíně (Archiv Humboldtovy univerzity), v Německé akademii věd v Berlíně (pozdější Akademii věd NDR), v archivu Berlínsko-braniborské akademie věd, na vídeňské univerzitě (Archiv vídeňské univerzity a Rakouský státní archiv) a v Institutu pro vědu a umění ve Vídni. Nepodařilo se dosud prostudovat materiál v archivu univerzity v Halle.

53 Cituje se podle jednotlivých děkanátních signatur.

54 Zatímco se v podobném rozsahu se dochovaly i osobní spisy W. Wostryho, H. Zatscheka, G. Pirchana, T. Borodajkewycze a R. Schreiberera, osobní spisy J. Pfitznera a A. Ernstbergera a z Právnické fakulty W. Weizsäckera a O. Peterky v pražském univerzitním archivu bohužel nejsou k dispozici.

v Praze. Vzácně dochovaný fond se dnes nachází ve spolkovém archivu v Berlíně-Lichterfelde.

Protože se nedochoval (nebo dosud nebyl nalezen) materiál z činnosti Nadace Reinharda Heydricha, je nutné se i při studiu této instituce spolehnout na dokumenty obsažené v již zmíněných fondech Úřadu říšského protektora, státního sekretáře a německého státního ministerstva v Národním archivu. Jejich základní část zpracoval jako první na počátku šedesátých let Karel Fremund. Přesto ještě řada dokumentů zůstala a zůstává nepovšimnuta. Naopak se dochovalo torzo archivu Spolku pro dějiny Němců v sudetských zemích (dříve v Čechách). V archivu města Prahy stále čeká na zpracování. První pohledy do předběžného soupisu materiálů ovšem nenapovídají, že by se v něm dalo očekávat mnoho relevantního materiálu k biografii Eduarda Wintera. Kvalitně zpracován je naopak fond liberecké společnosti pod názvem Sudetoněmecký ústav pro zemské a národní bádání, uložený v archivu Akademie věd České republiky. Ze zběžného nahlédnutí do jeho činnosti se nicméně zdá, že Winter, ač členem slavistické komise, nebyl do jejího výzkumu nijak zvlášť zapojen.⁵⁵ Kromě Heydrichovy nadace a pražského historického spolku byl Winter ve třicátých letech i v protektorátní době nejvíce zapojen do činnosti Německé akademie věd v Praze, dřívější Německé společnosti vědy a umění v Československu.⁵⁶ V jejím fondu, uloženém v archivu Akademie věd České republiky, jsem nicméně k Winterově působení našel jen menší množství relevantních údajů.

Několik významných dokladů Winterova působení v prostředí sudetoněmecké a říšskoněmecké historiografie se dochovaly ve fondu Severoněmecké a východoněmecké výzkumné společnosti (*Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft*) a s ní úzce spojeného Publikáčního úřadu Berlin/Dahlem (*Publikationsstelle Berlin/Dahlem*), který je rovněž uložen v již výše zmiňovaném berlínském Spolkovém archivu.⁵⁷ Tato instituce byla organizačním centrem zpolitizovaného bádání o východní Evropě, a proto je její fond nenahraditelný pro objasnění vztahu sudetoněmecké vědy v Československu se sociálními a historickými vědami v Hitlerově Německu.

Kněžské působení Eduarda Wintera jsem posuzoval téměř výhradně prostřednictvím publikovaných pramenů. Jen ve dvou případech mi byl k dispozici archivní materiál. Avšak v obou případech se jednalo o dokumenty zásadního charakteru. Státní oblastní archiv v Litoměřicích uchovává ve fondu ordinariátu litoměřického biskupství materiál týkající se některých aktivit Eduarda Wintera, především pak

55 Zřejmě vůbec nenavázal Winter spolupráci s nově vzniklou vědeckou institucí v Brně, Německou společností pro vědu a národní bádání na Moravě, jejíž součástí se stala v roce 1941 také tradiční moravská historická instituce Německý spolek pro dějiny Moravy a Slezska.

56 Ještě dříve Společnost pro podporu vědy, umění a literatury v Čechách.

57 Kromě toho jsem v tomto berlínském archivu studoval i fondy bývalého Berlínského dokumentačního centra (BDC), Říšské komory spisovatelů, Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání, kde bylo možno k řadě osobností vědeckého i politického života získat mnoho doplňujících biografických údajů z doby nacionálněsocialistického režimu.

dokumenty související s ukončením jeho působení na Teologické fakultě v Praze a s jeho exkomunikací. Mnohé z těchto dokumentů najdeme také v opisech pro pražského arcibiskupa ve fondu ordinariátu pražského arcibiskupství, kde se krom toho nachází rovněž velmi zajímavá Winterova korespondence s arcibiskupem Kašparem.

Pro období po roce 1945 jsem měl z hlediska původu mnohem méně rozmanité prameny. Opíral jsem se především o bohaté materiály z Winterových pozůstalostí. Činnost v Rakousku bylo možné studovat také na základě pramenů ve vídeňském Ústavu pro vědu a umění, uložených dosud stále v sídle instituce. Neúspěšný pokus prosadit se na Vídeňské univerzitě osvětlily některé materiály z Archivu univerzity ve Vídni a z Rakouského státního archivu (Archiv republiky). Winterovo dlouho marné úsilí prosadit od konce čtyřicátých let v Rakouské akademii věd ve Vídni vydávání Bolzanových spisů bylo možno studovat v archivu dotyčné instituce. Zatímco u popisu působení na univerzitě v Halle bylo nutné obejít se bez možnosti studovat Winterův tamější osobní spis a případně i materiály z rektorského působení, pro období profesury východoevropských dějin na Humboldtově univerzitě v Berlíně jsem prostudoval poměrně bohatý osobní spis (uchovává a některé dokumenty z působení v Halle). Dokumenty z fondu vedení akademie, uložené v archivu Berlínsko-braniborské akademie věd, mi umožnily přiblížit úsilí o Winterovo jmenování řádným členem Německé akademie věd v Berlíně a především jeho rozsáhlou vědeckou i organizační činnost v jejím rámci.

Proměny Winterovy historiografické produkce lze poměrně dobře sledovat z publikovaných textů. Od roku 1926 vydal Winter takřka každý druhý rok větší monografickou studii. Jeho hlavní práce pravidelně přesahovaly tři sta tištěných stran a kupříkladu trilogie o vztahu Ruska a papežské moci v Římě má dohromady přes tisíc stran. Bibliografie jeho prací, která byla zkompletována již po Winterově smrti, čítá 34 stran.⁵⁸ Pro analýzu myšlenkových proměn i metodologického vývoje se vedle velkých prací ukázaly jako zvlášť přínosné rovněž drobnější texty odborného i popularizačního charakteru. Lépe než velké práce vypovídaly tyto někdy zcela zapomenuté texty o dobovém kontextu a také o sekundárním účelu, jemuž měly sloužit.⁵⁹ Kromě vědecko-poznávací funkce plnily tyto texty také funkci kulturně-politickou (osvětovou, světonázorovou) a byly zamýšleny jako příspěvky k formativnímu vzdělávání. Některé z nich byly využívány vysloveně k politickoideologickým záměrům nacionálněsocialistického režimu a později lidovědemokratického režimu v NDR.

58 JAROSCH, Günter: Bibliographie der wissenschaftlichen Arbeiten Eduard Winters 1896–1982. In: WINTER, Eduard – JAROSCH, Günter (eds.): Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Berlin 1983, s. 413–448. Zde jsou v úvodu uvedeny i starší soupisy Winterovy bibliografie.

59 Po smrti byly některé menší Winterovy publikované texty z meziválečného období vydány jeho přáteli ze Staffelsteinu v knížce WINTER, Eduard: Gedanken aus den Jahren 1930 bis 1938. Als Erinnerung seinen Prager Freunden, Schülern und Weggenossen aus dem Bund Staffelstein überreicht von H. Kuderna, E. Nittner. München 1982.

Rozbor článků revue říšského protektora Böhmen und Mähren ukázal, že zmíněný soupis bibliografie z roku 1983 není úplný. Řada drobnějších textů z období před rokem 1945, mezi nimiž se nacházejí i texty hraničící s kulturněpolitickou propagandou, v ní schází. Kromě revue Böhmen und Mähren jsem proto prostudoval také oficiální německý protektorátní deník *Der Neue Tag*, v němž – jak se ukázalo – Winter publikoval jen zcela výjimečně výjimečně. Winterovy názory na sudetoněmeckou náboženskou obrodu se zrcadlí v časopisech *Staffelstein* a *Stimmen der Jugend*, který poslední tři roky vychází pod názvem *Volk und Glaube*. Články nebo texty nějak se Wintera dotýkající byly příležitostně publikovány také v dalším německém tisku vycházejícím v Československu, od katolického až po pravicově nacionální (např. *Der Ackermann aus Böhmen*, *Böhmertlandjahrbuch*, později vycházející jako *Sudetendeutsches Jahrbuch*, *Deutsche Arbeit*, *Deutsche Presse*, *Der Führer*, *Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit*, *Die Zeit*). Zvláště u denního tisku bylo ovšem nad mé možnosti systematicky je prohledat. V tom případě se bylo třeba spokojit s více méně náhodnými nálezy. Ke studiu obecného vývoje německého dějepiscectví v Československu jsem se opřel o odborný německý tisk, především o *Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (v protektorátu přejmenovaný na *Zeitschrift für die Geschichte der Sudetenländer*), *Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens* (v protektorátu přejmenovaný na *Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens*), *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, *Südostforschungen ad.* Pochopitelně nebylo možné opomenout také ohlas Winterova díla v české historiografii, který bylo možno sledovat v celé řadě odborných historických i kulturních časopisů.

Nejdůležitějším publikovaným pramenem pro biografickou studii jsou jednak paměti a autobiografie, jednak drobnější oslavné biografické texty při příležitosti životních jubileí a nekrology, roztroušené v tisku nejrůznějšího zaměření.⁶⁰ Winterovými autobiografickými texty jsem se již dříve zabýval.⁶¹ Od té doby se mi v archivech podařilo najít ještě další verze autobiografických textů. Protože je pro myšlenkový vývoj posledního období Winterova života považuji za zvlášť důležité, obsáhle jim věnuji pozornost v posledním oddílu celé studie.⁶² Pasáž původně vznikala jako kritika výpovědní hodnoty Winterovy autobiografie, ale přerostla v roz-

60 Pro prostředí sudetoněmeckých intelektuálů v Německu po roce 1945 je výborným zdrojem knihovna Herderova institutu v Marburgu, jejíž tiskový archiv uchovává cenné novinové výstřižky, jež jinde historik nalezne jen stěží.

61 Srov. NĚMEC, Jirí: Potíže s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintra. In: BOROVSKÝ, Tomáš – JAN, Libor – WIHODA, Martin (eds.): *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k narozeninám*. Brno 2003, s. 199–208.

62 Na tomto místě je nezbytné vyjmenovat obě publikované části. 1. svazek viz WINTER, Eduard: *Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Nach Tagebuchaufzeichnungen, Briefen, Dokumenten und Erinnerungen*. Bd. 1. Berlin 1981 (10. sv. řady *Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissen-*

bor autobiografického úsilí jako součásti myšlenkového vývoje v posledních letech Winterova života. Na příkladu jeho vzpomínky na léta 1939–1945 se pokouším ukázat, jak se formovalo konkrétní vzpomínkové vyprávění. Z hlediska pramen-
né hodnoty autobiografií jsem dospěl k závěru, že Winter více zamlžoval, než
objasňoval, neboť především cíleně modeloval svůj obraz pokrokového a přece
reformně katolického učence. Ve vlastní studii se proto co nejvíce vyhýbám tomu,
abych se opíral výhradně o autobiografické texty.

Žádný další sudetoněmecký historik paměti nebo autobiografii nezanechal,
s výjimkou historika a sociologa Eugena Lemberga (1903–1976), který ve své
autobiografii nabízí významné postřehy k porozumění způsobu myšlení kruhu
lidí kolem E. Wintera ve třicátých letech.⁶³ Z českých historiků se v pamětech
o německých historících z Československa zmiňují stručně František Michálek
Bartoš⁶⁴ a podrobněji Zdeněk Kalista.⁶⁵

Na závěr oddílu o pramenech je nezbytná ještě krátká poznámka o pra-
menných citacích. Naprostá většina pramenného materiálu byla v německém ja-
zyce. Bylo nutné zvolit, zda citované pasáže ponechat v originále nebo je překládat
do českého jazyka. Přestože pro ponechání originálního jazyka hovořil důvod ja-
zykové a historické autenticity, zvolil jsem v zájmu přehlednosti, srozumitelnosti
a plynulosti celého textu nejistou cestu překládání německých citátů do češtiny.
Většinu citovaných pasáží proto čtenář v hlavním textu nalezne v mém překladu.
Výjimečně se však vyskytují i kratší německé pasáže, které jsou odlišeny graficky
a nejsou uvozeny uvozovkami. Výjimku jsem učinil v těch případech, kdy byla ci-
tovaná pasáž obtížně přeložitelná nebo originální způsob vyjádření přispíval k do-
kreslení a lepšímu porozumění textu. V poznámkovém aparátu byly naopak citáty
vždy ponechány v originálním znění. Aby byla zachována pramenná autenticita,
nalezne navíc čtenář v poznámkovém aparátu také originální znění velké části těch
citátů, které byly v hlavním textu přeloženy do českého jazyka. Vzhledem k tomu,
že tímto způsobem se poznámkový aparát značně rozrostl, nebyly pro uvedení
originální i přeložené podoby zvoleny všechny ocitované pasáže, ale pouze ty,
u nichž se originální znění jevilo z hlediska zkoumaného tématu jako charakteri-
stické a účelné.

schaftlichen Denkens). Druhý svazek vyšel o třináct let později, viz WINTER, Eduard: *Erinnerungen* (1945–1976). Hrsg. v. G. Oberkofler, Frankfurt am Main 1994.

63 LEMBERG, Eugen: *Ein Leben in Grenzzonen und Ambivalenzen*. In: SEIBT, Ferdinand (ed.): *Eugen Lemberg (1903–1976)*. München 1986. Jednou větou Wintera ve svých vzpomínkách připomněl literární historik Herbert CYSARZ v pamětech pod názvem „Zehn Jahre Prag. Erinnerungen an die Jahre 1938–1938 samt Rückblicken und Ausblicken“. In: JAHN, Rudolf (ed.): *Grenzfall der Wissenschaft*. Herbert Cysarz. Frankfurt am Main 1957, s. 77–117.

64 BARTOŠ, František Michálek: *Vzpomínky husitského pracovníka*. Praha 1970.

65 KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života* (2). Praha 1996.

Intelektuální biografie

Studie je jako celek rozvržena kromě úvodu do pěti kapitol, které na sebe chronologicky navazují. První a druhá kapitola se věnují meziválečnému období Winterova života. V první kapitole sleduji Winterovu cestu k historické vědě přes studia křesťanské sociologie a scholastické filozofie na Teologické fakultě Německé univerzity a zkoumám, jak vypadalo církevní dějepisectví za Winterova předchůdce na Katedře církevních dějin a patristiky. Charakterizují rovněž obecné tendence ve vývoji německé historiografie v prvorepublikovém Československu po roce 1918, pozvolné zapojování profesionálních historiků do úsilí vytvořit jednotný obraz „sudetoněmeckých dějin“ a naznačují také základní linii procesu ovládnutí sudetoněmeckého historiografického prostředí historiky úzce spojenými s dominantním hráčem na politickém poli, kterým byla Henleinova Sudetoněmecká strana. Tím budou popsány základní rysy vědního pole, v němž se Eduard Winter stal historikem. Snažím se také odpovědět na otázku, jaké byly mimovědecké zdroje jeho zájmu o dějiny a o historiografii. Líčím postupné Winterovo pronikání mezi odborné historiky v Československu v polovině třicátých let a sleduji dobové ohlasy a úspěch prvních historických textů o Güntherovi a Bolzanovi. Zaměřuji se pak zejména na otázku, v čem byly jeho studie nové a z jakých historiografických i teologických zdrojů se zrodila dějinněfilozofická koncepce jeho výkladu českých dějin, jež se stala základem vrcholného Winterova textu meziválečného období o vývoji náboženského myšlení v českých zemích. Stranou pozornosti nezůstane ani metodologická stránka jeho církevněhistorického přístupu. Kladu si především otázku, co v jeho pojetí znamenala „duchovědná metoda“, jež zformovala všechny jeho významné texty.

Druhou kapitolou o sociálních sítích a o myšlenkových světech přistoupím k ryze biografickým zkoumáním. Snažím se na jejich stránkách porozumět sociálnímu prostředí, z něhož pocházel a v němž probíhala jeho socializace, sleduji nejvýznamnější sociální sítě, které ho propojovaly s pluralitou sociálních prostředí, v nichž byl více nebo méně angažován. Chci porozumět tomu, jaký byl jejich ideový náboj a jak byl silný, aby bylo možné vyznačit obrysy myšlenkových světů, v nichž se pohyboval. V pozadí této mé snahy stojí základní otázka. Jak se mezi dvacátými a třicátými lety zformoval Winterův habitus?⁶⁶ Odpověď nám umožní porozumět nejenom myšlenkovému kontextu, z něhož vyrůstají jeho historické texty, a které zase zpětně tento kontext ovlivňují. Nabídne také nezbytný kontext pro interpretaci jednání ve zlomových letech 1938–1939, kterým se věnuje třetí kapitola. Díky tomu se nebude Winterovo jednání v těchto letech jevit jako oportunní a konjunkturální, ale jako výraz sudetoněmeckých politických iluzí, které si nejen Winter, ale i mnozí další sudetoněmečtí intelektuálové projektovali do Hitlerovy národní a velkoněmecké politiky.

66 Vysvětlení pojmu viz níže.

Čtvrtou kapitolu považuji za jednu z centrálních analytických kapitol studie. Je v ní podrobně, s nadsázkou by se snad dalo říci na mikrohistorické úrovni, rozebrán proces adaptace Eduarda Wintera na nové akademické prostředí nacionálněsocialistického režimu. Nejprve popisuji Winterovo rozhodnutí opustit teologickou fakultu a snažím se porozumět motivacím, které ho vedly k tomuto zásadnímu kroku. V dalších dvou podkapitolách čtvrté kapitoly je rekonstruována Winterova úspěšná strategie přechodu na filozofickou fakultu i poté, co byl v roce 1939 odmítnut vlivnými reprezentanty nacionálněsocialistického režimu.

V kapitole páté se zaměřuji na to, co úspěšné etablování se mezi režimními historiky nacionálního socialismu znamenalo pro jeho vědeckou práci a jak ovlivnilo historické texty. Ptám se, jak se zapojil do okupačního vědního pole a jakou si v něm vybudoval pozici. Nejprve sleduji pokus o vznik instituce, jež byla původně zamýšlena jako samostatná, avšak nakonec se stala součástí Nadace Reinharda Heydricha, centrální instituce politicky motivovaného nacistického bádání v Protektorátu Čechy a Morava. Ptám se, jaké byly vědecké úkoly této instituce ve vztahu k politickým záměrům režimu. Nesleduji jen jeho vlastní produkci, kam patří například studie o církevní unii nebo o josefinismu, ale zajímá mě, zda a jak se podílel také na kolektivní projektech Nadace Reinharda Heydricha, protože se domnívám, že právě tyto projekty byly používány k tomu, aby existenci a vysoké náklady provozu nadace opodstatnily. Nadace byla úzce spojena s univerzitou a Winter byl řádným univerzitním profesorem v říšské službě. Nelze proto pominout ani otázku, jaká byla jeho pozice a jaký vliv příslušel Winterovi ve formálních i neformálních univerzitních strukturách. Z mého rozboru mimo jiného vyplyne, že se v jeho případě nejednalo o badatelskou profesuru, jak se Winter po válce snažil prokázat. Současně však ukážu, že za určitých okolností Winter setrval i během protektorátu u svých předválečných reformně katolických idejí, které nejvíce určovaly jeho produkci. V krátké podkapitole se v závěru zmíním také o jeho neoficiálních vztazích k českému prostředí, které bylo dosud zcela skryto za nacistickým aktivismem.

V šesté kapitole sleduji ve čtyřech podkapitolách Winterův „obrat k socialismu“ a jeho poválečnou úspěšnou kariéru v lehce naznačeném kontrastu s tím, jakou cestou se vydali ostatní sudetoněmečtí historikové. Až na první z těchto podkapitol, v níž líčím ještě poslední chvíle v Praze a odchod z obnoveného Československa do Rakouska, tak sleduji adaptační proces a proměnu Winterova habitu již méně podrobně. Zlom ve Winterově biografii v roce 1945 se opravdu trochu jeví tak, jako by Winter začal žít druhý život. V něm sice nebyly zpřetrhány všechny vazby k minulosti, ale Winter se v mocném dynamickém zápasu o novou vědeckou pozici zapojoval do úplně odlišných sociálních prostředí. Bylo by potřeba hlouběji se ponořit do všech těchto odlišných kontextů budování poválečného Rakouska, a především Německa, které se rozlomilo do dvou ideologicky odlišných a vzájemně nepřátelských států, aby bylo možné analyzovat i období po roce 1945 stejně

podrobně, jako se to podařilo dříve. Především by bylo nutné lépe porozumět kulturně-politickému kontextu vzniku Německé demokratické republiky jako lidově demokratického státu s totalitárními prvky a s vědní politikou přenášenou ze stalinistického SSSR do jeho satelitů bez ohledu na místní tradice. To bude muset být ponecháno budoucímu výzkumu. Z naznačeného výkladu však vyplyne, že Winter v této sovětizaci akademického a vědeckého prostředí hrál roli téměř *agenta diaboli*. Přitom vedle naznačení kariérní trajektorie neopomím ani nyní otázku myšlenkové adaptace a sleduji rovněž, do jaké míry ovlivňovala kolaborace s nacionálněsocialistickým režimem jeho rakouskou a východoněmeckou kariéru. Souběžně sleduji, jak se mu podařilo ve východoněmeckém vědním poli prosadit své představy a ptám se, jak ideologické prostředí komunistického režimu NDR ovlivnily Winterovy texty.

V poslední kapitole se zabývám stářím zasloužilého akademika NDR. Za normálních okolností by již tato kapitola byla ve vědecké biografii nadbytečná. Avšak právě v posledních dvaceti letech života se Winter v několika autobiografických textech pokusil pro sebe i veřejnost představit a vysvětlit svůj život plný podivných diskontinuit. Kapitola původně vyrostla z kritiky těchto autobiografických pokusů. Ukázalo se však, že hluboce souvisí s Winterovým vnímáním sebe sama a že je výrazem poslední fáze jeho habituální adaptace. Kapitola je doplněna důkladným rozбором vzniku jedné konkrétní vzpomínky. Jde o vzpomínku na léta 1938–1945, která považuji za klíčová ve Winterově životě.

Z představení celého konceptu studie čtenář jistě pochopil, že neusiluji o úplný popis Winterova životního osudu. Nejde o totální biografii, o níž se ostatně s francouzským sociologem Pierrem Bourdieu domnívám, že je pouhou „biografickou iluzí“.⁶⁷ Nechci uchopit Winterův život jako „jednotlivou a soběstačnou řadu postupných událostí spjatou pouze se ‚subjektem‘, jehož stálost patrně spočívá jen ve vlastním jménu“, jak říká Bourdieu, protože, jak sociolog ironicky dodává, by to bylo stejně absurdní, jako vysvětlovat jednu trasu metra bez ohledu na celkovou strukturu dopravní sítě a vztahů mezi stanicemi. Na druhou stranu se však biograf těžko vyhne koncentrovanému pohledu na hrdinu svého zkoumání, byť jej bude sledovat v možných sociálních kontextech a zváží i alternativy, které mu byly nabízeny v proměňujících se sociálních rolích a pozicích. Z dílny téhož sociologa jsem si proto vypůjčil pojem habitus. Slovo habitus se běžně používalo i v českém jazyce pro popis vnější tělesné podoby člověka a v odborném světě se uplatňoval v biologickém a lékařském diskursu.⁶⁸ V Bourdieuho interpretaci se však habitus stal nezbytným východiskem biograficky orientovaného výzkumu. Bourdieu jeho zavede-

67 BOURDIEU, Pierre: Biografická iluze. In: TÝŽ: Teorie jednání. Praha 1998, s. 56–63.

68 Podle Trávníčkova Slovníku jazyka českého znamenalo slovo habitus tradičně „vzezření, tělesný vzhled, tělesnou konstituci, trvalý návyk, pravidelný způsob chování, stav, náladu“. TRÁVNÍČEK, František: Slovník jazyka českého. Praha 1952⁴, s. 391. Ottův slovník naučný. Sv. 10. Praha 1896, s. 693 uvádí u pojmu habitus: „vnějšek člověka i jeho chování, pak i šat. V lékařství celkový stav nebo tělesná povaha (konstituce) člověka, hlavně pokud je na zvenějšku pouhému oku patrna, tak že již dle toho lze souditi

ním zbavil každého biografa tyranie sociálního determinismu i psychologizujícího imanentismu. V jednom interpretačním nástroji umožnil nenásilně propojit to, co bylo v důsledku dichotomického rozlišování mezi individuem a společností nezbytně pojímáno jako oddělené a neslučitelné. „Pojem habitu vysvětluje skutečnost, že sociální aktéři nejsou ani částičky matérie, které jsou determinovány vnějšími příčinami, ani žádné monády, které se nechají vést výhradně vnitřními důvody a nějak provádějí úplně racionální program jednání. Sociální aktéři jsou produktem dějin, dějin celého sociálního pole a zkušeností, akumulovaných v průběhu určité životní trajektorie v určitém poli nižšího řád.“⁶⁹ Snad proto, že Bourdieu usiloval prostřednictvím pojmu habitu o překonání zavedené bazální dichotomie, nabízel i takové definice habitu, v nichž jakoby se přece jen příkláněl k pozicím umírněného sociálního determinismu.⁷⁰ Domnívám se, že biografická metoda se musí odrazit od té jeho definice, která onen „dialektický“ rys habitu uchovává. Habitus je „socializované tělo, tělo strukturované, jež do sebe pojalo imanentní struktury určitého světa nebo jeho části, určitého pole, a strukturuje způsob vnímání tohoto světa i jednání v tomto světě.“⁷¹ Bourdieu habitu připisuje schopnost již zdánlivě předem nějak rozumět světu, kterou známe z hermeneutického předporozumění,⁷² rozumět „pravidlům hry“, orientovat se, protože habitus je výsledkem životního (nejen socializačního) procesu, v němž jedinec nabývá zkušenosti, stává se někým a získává sociální pozice.

Z tohoto pohledu podtitul studie odkazující k problému „originality a přizpůsobení se“ v životopise Eduarda Wintera jen tradičními výrazy vyjadřuje dva různé aspekty habitu tohoto sudetoněmeckého intelektuála. V „originalitě“ vystupuje individualizovaná kreativní potence habitu podílet se na produkci v sociálním poli. V pojmu „přizpůsobení se“ neboli v adaptaci (či adaptabilitě) se odráží základní rys dynamického formování habitu reagovat na proměny pro něj určujících sociálních polí. Abych předešel kritice, že za adaptací myslím pouze úspěšné přizpůsobení se síle toho kterého určujícího sociálního pole (ve smyslu vědomé harmonizace s ním), připomínám, že adaptace může znamenat také ne-přizpůsobení (ve smyslu vědomé disharmonizace se sociálním polem). Eduard Winter však byl nebyvale úspěšný především ve svých „přizpůsobeních“.

o možnosti jistých nemocí.“ Dále jsou zde rozvedeny lékařské případy a také specializované používání pojmu v dobové biologii.

69 BOURDIEU, Pierre – WACQUANT, Loïc J. D.: *Reflexive Antropologie*. Frankfurt am Main 2006, s. 169. Můj překlad z německého jazyka.

70 V nich získával habitus jako „plod“ společenské pozice funkci generativního principu, který na jednu stranu z rysů vlastních určitému sociálnímu postavení utváří jednotný životní styl a na druhou stranu produkuje diferenční znaky praktických činností vůči habitům jiných sociálních pozic. BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha 1998, s. 15–16 nebo s. 32.

71 Tamtéž, s. 110.

72 Bourdieu však neodkazuje ke Gadamerově hermeneutice, ale k Husserlovi a jeho pojmu *protenze* jako předreceptivní anticipace. Tamtéž, s. 109.